

A SUPRAVEGHEA ȘI A (NU) PEDEPSI. SCURTE OBSERVAȚII
ASUPRA IDEILOR LUI MICHEL FOUCAULT

CRISTI PANTELIMON*

Abstract *The article deals with Michel Foucault's ideas in the *Surveiller et punir. Naissance de la prison (1975)*. Foucault was one of the most influential French authors of the post-world war II period. In *Surveiller et punir*, he attempted to analyze the history of modern prison as part of a wider process of disciplining modern man. In this work he develops the idea that the current political power, as a systemic power, is unbalanced in relation to society. This criticism, to a certain point, is exaggerated if we see in Foucault's ideas, as the English philosopher Roger Scruton saw, the beginning of an anarchist philosophy that brings the modern world into a more criticizing state from the perspective of authority and legitimacy of political power*

Keywords: *legitimacy, political power, disciplinary, prison, Panopticon*

*Pedeapsa, între supliciu
Vechiului Regim și disciplinarea modernă*

Deși tema orwelliană a lui *Big Brother* apare cu mai bine de un deceniu și jumătate înainte de *A supraveghea și a pedepsi* a lui Michel Foucault, ideile acestuia din urmă au, fără îndoială, o mai accentuată influență în planul gândirii sociale, dată fiind înălțimea filosofică a scrierilor autorului francez, ca și eforturile sale de a face o „arheologie“ a societății moderne și a cunoașterii, proiect fără îndoială grandios și care a generat o operă remarcabilă¹.

A supraveghea și a pedepsi (apărută în 1975) este o piesă de rezistență a operei lui Foucault. Subtitlul cărții este și el grăitor: „nașterea închisorii“. Este vorba despre o istorie a închisorii moderne și a mijloacelor punitive în general, dar temele și conținutul cărții depășesc cu mult simpla „reproducere“ istoriogra-

* Cercetător științific dr., gr. III la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu“ al Academiei Române și conferențiar universitar la Facultatea de Sociologie-Psihologie a Universității „Spiru Haret“.

¹ O foarte bună introducere în tematica generală a operei lui Michel Foucault a semnat recent Ion Goian în *Enciclopedia operelor fundamentale ale filosofiei politice*, București, Ed. ISPRI „Ion I. C. Brătianu“, 2015, pp. 111-127.

fică a faptelor. Cartea este, de fapt, o fenomenologie a *disciplinării* moderne, cu ilustrații din aria carcerală, dar care fac trimitere la întregul social, la societatea modernă ca atare.

Între timp, ideile lui Foucault s-au difuzat și s-au topit într-o măsură greu de identificat în foarte multe abordări care vizează teme ca: supravegherea, pedeapsa, disciplinarea, relația dintre putere și societate, societatea „Big Brother“ etc. Desigur, tematica de tip Big Brother nu este invenția lui Foucault, însă o dezvoltare istorică, filosofică și sociologică a temei are loc deplin abia cu opera lui Foucault. Acesta este motivul pentru care e important să studiem ideile lui Foucault: ele au devenit un bun și un loc comun al teoriilor critice despre relația putere-supunere, dominant-dominat, libertate-supraveghere etc. Aceste idei depășesc cadrul unei discuții despre condamnați și închisori, fiind o încercare de arheologie ideatică, de recuperare a unui destin al lumii moderne. Foucault pretinde și vrea să traseze, în cartea sa, destinul ideii de putere în lumea modernă. Avem, așadar, o teorie politică sau politico-socială integratoare.

Toate cele patru părți ale cărții sunt dedicate unui aspect anume al vieții carcerale: *supliciul, pedeapsa, disciplina, închisoarea*. La rândul lor, temele de mai sus sunt evidențiate printr-un set de două subcapitole (pentru primele două teme), respectiv trei, în cazul ultimelor două teme.

Primul capitol, numit „Trupul condamnaților“, se deschide cu descrierea supliciului cumplit la care este supus, la 2 martie 1757, celebrul atentator la viața Regelui Franței, Ludovic al XV-lea, Damiens. Spre deosebire de acest supliciu public, petrecut în văzul tuturor, epoca ce urmează se definește prin abolirea pedepselor publice, a cumplitelor suplicii. Codurile penale moderne, care apar în zorii secolului al XIX-lea, abolesc supliciile. Pedeapsa, spune Foucault, tinde să se ascundă:

„Pedeapsa va tinde, prin urmare, să devină partea cea mai ascunsă a procesului penal. Fapt ce are mai multe consecințe: ea părăsește domeniul percepției cvasi-cotidiene, pentru a intra în cel al conștiinței abstracte; se așteaptă ca eficacitatea ei să se datoreze caracterului implacabil, nu intensității ei vizibile; certitudinea de a fi pedepsit – aceasta, și nu oribilul teatru trebuie să împiedice comiterea crimei (...)”².

Cu acest citat, intrăm în perimetrul de idei centrale ale autorului francez. Nu numai că pedeapsa nu mai are vizibilitate și se retrage într-o zonă a conștiinței, dar obiectul pedepsei nu mai este preponderent corpul. *Dominația* asupra corpului scade ca intensitate, ne spune Foucault. *Pedeapsa care doare este aproape eliminată: se poate spune că pedeapsa se transformă din materială în spirituală, trece din domeniul trupului în cel mai abstract al conștiinței, al sufletului.*

Pedepsele, în sistemul penal al Evului Mediu, reprezintă, mai ales în cazul pedepselor exemplare, de tipul supliciilor, exercitarea unui drept politic al suveranului asupra supușilor săi. Cel care greșește și încalcă legea aruncă în derizoriu exact autoritatea celui care este deasupra legii, adică suveranul, care este cel care *face* legea (ceea ce este același lucru).

² Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi*, Pitești, Ed. Paralela 45, 2005, p. 14.

„Conform dreptului epocii clasice, o infracțiune, dincolo de paguba pe care poate eventual să o producă, dincolo de regula pe care o încalcă, aduce un prejudiciu dreptului celui care «face legea»“, spune Foucault, care citează în acest paragraf un jurist al Vechiului Regim, care afirmă: „Pentru ca o lege să poată fi în vigoare pe teritoriul regatului, trebuia în mod obligatoriu ca ea să emane direct de la suveran sau să fie cel puțin confirmată de pecetea autorității acestuia“³.

În felul acesta, se face o legătură directă între domeniul politic și cel juridic și criminologic. Crima nu mai este definită prin raportare la societate, ci la ideea de autoritate și suveranitate. În acest sens, orice sistem penal este și unul politic. Problema care apare este aceea a interpretării *politice* a acestei relații.

Din punctul de vedere al lui Foucault, modernitatea este interpretată ca o imensă închisoare care *disciplinează* omul. Proba acestei disciplinări este la îndemână: peste tot avem reguli, toată știința modernă și tehnica modernă privilegiază reglementarea, lucruri pe care le putem constata la nivelul simțului comun. Această interpretare, așa cum am amintit deja, s-a impus. Ca un corolar, rezultă de aici că modernitatea se bazează fundamental pe o distincție între o putere absolută și o societate care nu face altceva decât să suporte supliciu delicat, *soft*, sufletesc, al acestei puteri. Cum Foucault nu este dispus să acorde credit teoriilor medievale despre emanația dreptății și a suveranității din persoana monarhului, rezultă că tot ceea ce moștenește această lume a puterii absolute nu face altceva decât să perpetueze o situație nedreaptă: cei care domină o fac în virtutea unui drept absurd, cei care sunt supuși sunt supuși cu ajutorul unor mecanisme din ce în ce mai sofisticate, dar și mai nedrepte, mai inumane. Societatea modernă stă, așadar, în cumpăna unei permanente nedreptăți, de unde instinctul unei permanente și îndreptățite nevoi de revoltă. Nu ne este deloc străin acest spirit atunci când vorbim despre societatea supravegherii, acea societate care și-ar aroga dreptul de a cunoaște tot despre noi fără a ne da posibilitatea să știm că suntem supuși acestei stranii „cercetări“ cotidiene. Societatea supravegherii este societatea ferestrelor cu unică perspectivă, în care numai unii văd ce se petrece dincolo, în timp ce ceilalți nu văd că sunt văzuți. Modelul universal al acestei societăți este *Panopticonul* lui J. Bentham, despre care Foucault va scrie pe larg.

Ceea ce se constată istoric, subliniază Foucault, odată cu trecerea de la Vechiul Regim la epoca modernă, este *îmblânzirea pedepselor*. Ele sunt parcă din ce în ce mai „umane“, chiar dacă se adresează unor infractori extrem de sadici și periculoși. Acest fenomen are și în zilele noastre un ecou puternic. Și astăzi se clamează condiții umane în închisorile din întreaga lume, încât se ajunge ca anumite state să fie criticate deschis de către diferite organisme care se ocupă cu apărarea drepturilor omului pentru că nu le asigură condamnaților acel minim de confort înscris în registrul demnității și drepturilor omului. Este ca și cum un nesfârșit umanism s-ar desfășura lent dar sigur în istorie. Acest umanism și această îmblânzire a pedepselor este însă interpretată de o manieră aparte de către Foucault. El crede că lucrurile sunt numai aparent interpretabile în sensul de mai sus.

³ P.F. Muyart de Vouglans, *Les lois criminelles de France*, 1780, p. XXXIV, apud Foucault, *op. cit.*, p. 63.

Anume, îmblânzirea pedepselor nu reprezintă decât reversul unei medalii care ascunde, de fapt, o mai mare capcană la adresa omului. *Omul nu mai este supus unor suplicii crude, în schimb, șocul și durerea sunt înlocuite de un soi de tortură permanentă, de ordin psihic, imaterial, cu atât mai perversă însă.*

Pentru filosofia generală a lucrării lui Foucault, importantă este și istoria propriu-zisă a închisorii. Inițial, rolul acesteia era foarte restrâns, pentru ca, ulterior, el să crească din ce în ce mai mult. În plus, închisoarea nu este, în vechiul drept penal, o formă de pedeapsă: rolul ei este de a reține, de a pune stăpânire sau sechestru pe corpul sau persoana omului, „pentru a-i reține pe oameni și nu pentru a-i pedepsi“, așa cum se exprima un document al epocii. Închisoarea, spune Foucault, chiar dacă apare, și acolo unde apare mai des în vechiul drept penal, este un soi de „substitut“ al pedepsei⁴.

În perioada de tranziție de la dreptul clasic la cel modern, pe care o studiază autorul francez, s-au înfruntat, în opinia lui, *trei modele punitive: primul este cel clasic*, al suveranului răzbunător și atotputernic, al supliciilor publice care se adresează corpului. *Al doilea model* este unul care pune accentul pe „recalificarea indivizilor ca subiecți de drept“. În fine, *ultimul model* (care va deveni dominant în timp) este cel al *instituției carcerale*, în care „pedeapsa este o tehnică de constrângere a indivizilor, ea aplică procedee de dresare a corpului – nu semne – cu urmele pe care acestea le lasă, sub forma deprinderilor, în comportament; ceea ce presupune organizarea unei puteri specifice de gestionare a pedepsei“⁵.

Dacă diferența dintre primul model punitiv și cel de al treilea este mai evidentă, trebuie să insistăm ceva mai mult pe diferența dintre cel de-al doilea și cel de-al treilea, deoarece între ele diferența este mai fină și poate mai greu de sesizat. Al doilea model punitiv pune accent pe recuperarea socială a individului recalcitrant cu ajutorul unor scheme psihologice și simbolice foarte elaborate. O adevărată pedagogie socială menită să ajute echilibrarea sufletească a celui tentat de faptele antisociale trebuia pusă în scenă. Descrierea lui Foucault a diferențelor dintre al doilea și al treilea model este importantă: „De o parte, funcționarea puterii penale repartizată în întregul spațiu social; prezentă pretutindeni ca scenă, spectacol, semn, discurs; lizibilă ca o carte deschisă; operând printr-o recodificare permanentă a spiritului cetățenilor; asigurând reprimarea crimei prin obstacolele puse în calea ideii de crimă⁶ (...) De cealaltă parte, o funcționare compactă a pu-

⁴ Michel Foucault, *op. cit.*, p. 152.

⁵ *Ibidem*, p. 168.

⁶ Descrierea amănunțită a acestui sistem începe la p. 135 în lucrarea lui Foucault. Exemple de pedepse care urmează această logică naturală a contrabalansărilor dintre crimă și pedeapsă (ideea era ca, criminalul să fie descurajat prin simpla imagine a pedepsei, pe care ar fi purtat-o în minte): „cei care abuzează de libertatea publică vor fi privați de a lor; le vor fi retrase drepturile civile celor care au abuzat de binefacerile legii și de privilegiile oferite de funcțiile publice; amenda va pedepsi delapidarea și camăta; confiscarea va pedepsi furtul; moartea – asasinatul, rugul – provocarea de incendii“ (Foucault, p. 136). Filosofia acestor pedepse este aceea a preluării forței din spatele crimei și a devierii ei spre zona normalității. O pedeapsă care pedepsește fondul crimei, energia din spatele ei, este mult mai eficientă decât o pedeapsă care pedepsește doar cantitativ, fără a fi atentă la culoarea, la tipul de energie care a dus la fapta reprobabilă. Este, în fond, o pedagogie care vehiculează ideea de păcat, fără s-o numească ca atare.

terii punitive: o preocupare meticuloasă pentru corpul și timpul celui vinovat, o încadrare a gesturilor și a modului de a se comporta ale acestuia de către un sistem de autoritate și cunoaștere (...) *Ceea ce se inaugurează prin apariția închisorii este instituționalizarea puterii de a pedepsi.* (s.n., C.P.).⁷

Accentele sunt acum destul de clare. Instituționalizarea pedepsei prin închisoare este echivalentă cu instituționalizarea unei *puteri* care se organizează și care are ca drept scop principal educarea, ordonarea, sistematizarea și disciplinarea ființei sociale. *Puterea modernă nu mai are atributele directe, teatrale, brutale și „eroice“ ale vremurilor clasice și nici nu concepe un sistem de autoechilibrare educativă prin rețeaua socială, ci se organizează instituțional și devine astfel un inamic pervers al publicului pe care îl ia în stăpânire și-l supune unei riguroase discipline metodice.*

Viziunea lui Foucault asupra acestei noi puteri, disimulate și în același timp organizate, este critică. Acest lucru nu trebuie pierdut din vedere. Critica lui se va îndrepta asupra ideii de *instituție*, văzută ca reductă a unei autorități fără autoritate, o autoritate care nu dorește, de fapt, reeducarea celor rătăciți sau recuperarea lor, ci disciplinarea din ce în ce mai aprigă a acestora, de fapt, a întregii societăți. O disciplinare de dragul disciplinării.

De altfel, a treia secțiune a cărții se numește chiar „Disciplina“. Această disciplină se adresează, după Foucault, în special corpului, asupra căruia se investește o filosofie politică aparte, care vizează transformarea unei mase amorfe într-o mașinărie bună de luptă, aptă de luptă dar și docilă în același timp. Acesta este soldatul epocii clasice, care ar fi „alungat țăranul“, luându-i locul. Referințele la *Omul mașină* al lui La Mettrie întăresc tabloul acestei modificări de optică. Pe de o parte, omul mașină explicat rațional și metafizic, pe de altă parte un soldat disciplinat, unealtă politică a unei puteri disciplinante. Evident, Foucault are dreptate atunci când privește aceste transformări în cheia unui raționalism nivelator occidental, cu accente instrumentale. O atare disciplinare a corpului are ecouri până astăzi, iar ecourile sunt cele din zona, bine surprinsă de Foucault, eficientizării întregului ansamblu corporal. Corpul era disciplinat și în registrele clasice (mănăstiri, armate), dar acea disciplină nu era supusă factorului utilitarist și nici nu era orientată spre docilitate, dimpotrivă. În cazul asceților, scopul disciplinării este *renunțarea*, în timp ce în cazul oștirilor scopul este amplificarea capacităților fizice, de anduranță. Corpul disciplinat în varianta ultimă, a societății supraveghetoare, este *docilizat*, este supus unui sistem exterior de putere: e ca și cum puterea pe care o oferă disciplina ar fi extrasă din corpul însuși și aruncată în afară: „Disciplina fabrică în felul acesta corpuri supuse și exersate, corpuri «docile». Disciplina sporește forțele corpului în termeni economici de utilitate dar diminuează puterea acestuia, în termeni politici de aservire. Pe scurt: disociază puterea de corp; face, pe de o parte, din putere o «aptitudine», o «capacitate» pe care caută s-o dezvolte; și inversează, pe de altă parte, energia, forța care ar putea rezulta din aceasta, transformând-o într-un raport de supunere strictă“⁸.

⁷ *Ibidem*, pp. 166-167.

⁸ Foucault, *op. cit.*, p. 176.

Corpul disciplinat, docil, supus sau „disponibil“ (cu termenul lui Heidegger⁹) al omului modern este o realitate din ce în ce mai prezentă în societatea actuală. S-a ajuns chiar la situația în care disponibilitatea e totală, în sensul în care unele „corpuri“ acceptă să fie mutilate de-a dreptul pentru a „corespunde“ unor criterii exterioare, de cele mai multe ori din aria economică, a eficienței și a imaginii care atrage după sine eficiența¹⁰. Exemplele recente pe care le dă sociologul german Jakob Schrenk sunt grăitoare.

Intellectualismul și limitele criticii foucaultiene la adresa puterii. Perspectiva lui Roger Scruton

Una dintre criticile cele mai semnificative la adresa ideilor lui Michel Foucault vine dinspre autorul conservator englez Roger Scruton. Scruton nu va critica atât opera lui Foucault în detaliu, ci mai degrabă sensul major al ideilor autorului francez, considerate anarhiste și destructurante la adresa fundamentelor puterii și autorității din cadrul societății actuale. În figura lui Michel Foucault, Scruton (practic, un contemporan al francezului, chiar dacă mai tânăr – Foucault s-a născut în 1926, decedând în 1984, în timp ce Scruton s-a născut în 1944) vede efigia intelectualului tipic ideolog, revoluționar și, prin aceasta, germene al destructurării și dizolvării autorității politice și sociale. Intelectualul, ca specie care se declară pe sine aparte de restul societății, pe care, din turnul de fildeș al ideologiei o critică, este o creație franceză (a Revoluției franceze, în cele din urmă), care a dus la dezastrul cunoscut odată cu revoluția bolșevică din Rusia. Acest tipar intelectualist-revoluționar nu este cunoscut în Anglia, accentuează Scruton, unde omul educat se deosebește, desigur, de restul populației, dar nu există realmente tentația ruperii lui de acțiunea socială, de fluxul vital al societății. Pragmatismul britanic, combinat cu doza specifică de conservatorism, filosofia acțiunii și aplecarea spre concret a spiritului englez au condus la un echilibru mai bun al raportului dintre vechi și nou, în cele din urmă dintre revoluție și contrarevoluție, dintre revoluție și conservare. „Ca urmare, gândirea și simțirea și-au reluat vechile funcții în viața socială: erau folositoare numai dacă nu le observai prezența. Însăși ideea că cineva ar trebui să atragă atenția asupra intelectului și

⁹ v. Martin Heidegger, *Întrebare privitoare la tehnică*, în vol. *Originea operei de artă*, București, Ed. Humanitas, 1995.

¹⁰ Exemplele recente pe care le dă sociologul german Jakob Schrenk sunt grăitoare: „Werner Mang e chirurg estetician de peste 25 de ani. De-a lungul timpului și-a format ochiul nu doar pentru pielea cu aspect de coajă de portocală, asimetriile ochilor sau brațele flasce, ci și pentru problemele psihice. În orele lui de consultație, pacienții vorbesc despre angoase, dorințe și speranțe. Explică ce părți ale corpului nu le mai plac și ce așteaptă de la o intervenție chirurgicală. Fișele pacienților, în care Mang își notează grijuliu informații despre greutate, medicație și temperatură, nu conțin doar datele medicale. În ele poți citi și cum îi merge societății germane în general, cum se schimbă idealurile, dorințele și nostalgiile ei. O psihogramă a păturii de mijloc și superioare ale societății. 'Observ că operațiile estetice sunt făcute tot mai des din motive de carieră, spune Mang. Apreciez că fiecare a patra operație la un bărbat și fiecare a cincea la o femeie sunt motivate profesional'. Aceste indicații corespund studiilor americane, conform cărora, în anul 2004, 22% dintre bărbați și 15% dintre femei au recurs la operații din cauza jobului. Un nas strâmb, multe riduri sau un gât cu multe cute nu-și mai poate permite nimeni. Așa ceva e uneori mult mai rău decât neglijența sau lipsa de competență profesională“. (Jakob Schrenk, *Arta exploataării de sine sau minunata lume nouă a muncii*, Ed. Humanitas, 2010, pp. 113-114).

emoțiilor sale, considerându-le o calitate pentru viața publică, era respinsă brutal de englezul de rând“, scrie Scruton¹¹. Intelectualitatea detașată, critică la adresa realității sociale care o înconjoară, formează ceea ce în Rusia s-a numit *Intelighentsia*, o clasă de oameni care *trăiesc* din critica societății și a cărei caracteristică principală, afirmă filosoful englez, este aceea de a fi o clasă de *autoproclamați*. Genealogia ei, după Scruton, trece în Rusia prin etosul Bisericii Ortodoxe care a cultivat la mase întregi de bărbați detașarea de lume și onorurile speciale ce rezultă de aici. Din acest etos, dacă se scoate credința, rămâne o atitudine de neconsolare în fața lumii, sâmbure al unei filosofii resentimentare (ne amintim că pentru Max Scheler spiritul burghez este primul în care încolțește resentimentul – de data aceasta, la intelectuali ca Foucault, burghezia este cea care este criticată, fiind subminată cu aceeași armă a resentimentului!). Critica lui Scruton este evident mai amplă, ea se transformă de fapt în critica oricărei forme de revoluționarism, de la Saint-Just la nihilisții ruși, care sunt inspiratorii din urmă ai generației '68, o generație pe care Scruton o detestă aproape și care îl are drept „guru“, printre alții, chiar pe Foucault: „Acești guru ai generației '68 prezintă un mare interes intelectual și spiritual. Dar nici unul nu este mai interesant decât Michel Foucault, care a redefinit prioritățile intelectualului și a adus la zi critica marxistă a ordinii «burgheze», pentru a o pune în slujba copiilor burgheziei în timp ce aceștia își înălțau baricadele de jucărie. Filosofia lui Foucault e concepută ca un asalt asupra «puterii» și ca o dovadă că puterea e monopolizată de burghezie. Orice «discurs» social este, pentru Foucault, vocea puterii. Discursul oponentului puterii, al celui care a tras cu coada ochiului la căile secrete ale libertății, este, de aceea, unul redus la tăcere sau încarcerat: e limba nevorbită și de nevorbit a celor întemnițați în închisori sau clinici. Dominația burgheză e înscrisă în țesutul societății, ca un cod genetic, iar acest fapt justifică orice fel de rebeliune, atribuindu-i totodată un rol unic intelectualului, și anume de analist al puterii și preot al eliberării“¹².

Eliberarea se face, desigur, prin critica instituțiilor (știm că Foucault dezvoltă o critică aparte a instituționalizării, ca funcție a modernității care „domesticizește“ omul), dar, odată cu acestea, și a autorității și legitimității. Odată cu critica subtilă a lui Foucault la adresa puterii instituite în societate, aceasta din urmă cunoaște o subtilă dar definitivă prăbușire de autoritate și legitimitate: „Însăși pretenția de legitimitate – fie ea politică, morală sau estetică – devine obiectul unei suspiciuni corozive“, afirmă autorul britanic¹³.

Acestea fiind spuse, să continuăm prezentarea ideilor și argumentelor lui Foucault, pe scurt, pentru a trage o serie de concluzii din această dispută.

Panopticonul și semnificațiile sale

Rezultatele procesului început în epoca clasică de care vorbește Foucault au ajuns destul de departe. Problema care se ridică aici este în ce măsură aceste elemente sunt datorate sau pot fi trecute în contul unei puteri *politice*, așa cum

¹¹ Roger Scruton, *Cultura modernă pe înțelesul oamenilor inteligenți*, București, Humanitas, 2011, p. 156.

¹² *Ibidem*, p. 160.

¹³ *Idem*.

crede Foucault, o putere care se organizează din ce în ce mai bine și mai disimulat, sau, dimpotrivă, *sunt imputabile de fapt lipsei de putere politică sau de autoritate politică*. Cu alte cuvinte, întrebarea cheie ce se ivește în legătură cu întregul demers al lui Foucault și cu toate teoriile (extrem de numeroase) societății supravegherii ar fi aceasta: este societatea supravegherii o nouă formă de societate politică, mai perversă și mai totalitară decât cele anterioare? *Nu cumva tocmai absența politicului (cu tot cu caracterul său „totalitar“ sau totalizant) face ca societatea supravegherii să se strecoare acolo unde autoritatea politică a fost eliminată*, de exemplu de spiritul revoluționar, anti-politic, moștenitor al Revoluției Franceze și de spiritul economic al acelorași timpuri moderne inaugurate, convențional, odată cu evenimentul amintit?

Exemplul tipic al modelului de societate pe care-l critică Foucault este așa-numitul *Panopticon*. Capitolul „Panoptismul“ al lucrării sale dezvoltă descrierea acestui adevărat simbol al opresiunii politice moderne care este închisoarea perfectă imaginată de Jeremy Bentham, *Panopticonul*.

Descrierea modelului de închisoare imaginată de Bentham îi prilejuiește lui Foucault o serie de reflecții interesante, asupra cărora e necesar să ne aplecăm. Acest model de închisoare de tip *Panopticon* face ca cei care sunt condamnați să se afle mereu sub lupa unui posibil supraveghetor, în măsura în care celulele sunt astfel distribuite încât sunt mereu traversate de un flux de lumină. Dispunerea lor e circulară, în exterior, iar în interior există un turn de veghere care are rolul de a „privi“ permanent spre celulele „deschise“ de respectivul flux de lumină. Principiul de bază este însă că turnul, la rândul lui, rămâne în obscuritate față de celule, astfel încât condamnații nu știu când sunt efectiv priviți sau supravegheați. Ei însă știu că oricând pot să se afle în această condiție (chiar dacă, efectiv, paznicul nu-i privește sau pur și simplu lipsește, condamnații nu au de unde să știe acest lucru).

Foucault crede că acesta este mecanismul care descrie cel mai bine *asimetria* care se instăpânește asupra relației sociale dintre cei care dețin controlul și cei care sunt controlați. Mecanismul este diabolic pentru că funcționează pe principiul unui soi de perpetuum mobile: *supravegherea este permanentă chiar atunci când, în realitate, lipsește!*

Foucault accentuează:

„De aici, efectul major al Panopticonului: acela de a induce în deținut o stare conștientă și permanentă de vizibilitate ce garantează funcționarea automată a puterii. De a face ca supravegherea să fie permanentă în efectele sale, chiar dacă e discontinuă în acțiune; ca perfecțiunea puterii să tindă să facă inutilă actualitatea exercitării ei; ca acest aparat arhitectural să fie o mașină capabilă să creeze și să întrețină un raport de putere independent de cel care exercită această putere (...)”¹⁴.

Ideile lui Foucault sunt, într-adevăr, foarte ademenitoare. La limită, ne putem imagina societatea supravegherii ca pe un mecanism care este cu atât mai eficient cu cât această relație dezechilibrată dintre cei supravegheați și supraveghetori

¹⁴ M. Foucault, *op. cit.*, pp. 255-256.

este mai completă, cu cât disparitatea implicată de relație este mai mare. Dar acest lucru poate fi sinonim cu situația în care puterea reală a supraveghetorilor tinde spre zero, în timp ce puterea reală a celor supravegheați tinde spre infinit. Chiar și în acest caz ipotetic, mașinăria infernală a supravegherii ar permite, conform schemei de interpretare a autorului francez, perpetuarea acestei relații asimetrice și nefirești.

Să fie acest lucru posibil în realitate? Să fie sistemele de putere actuale atât de bine articulate încât să se poată lipsi la infinit de putere reală, beneficiind numai de arhitectura aparte a aparatului de supraveghere, care să asigure acea asimetrie relațională?

Foucault mai adaugă: „O aservire reală ia naștere, în mod mecanic, dintr-o relație fictivă. Nu mai este nevoie să se recurgă la mijloace de forță pentru a-l constrânge pe condamnat să se poarte cum se cuvine, pe nebun să se calmeze, pe muncitor să muncească, pe școlar să fie silitor, pe bolnav să respecte prescripțiile medicale“¹⁵.

Ne putem întreba, iar de aici se poate naște un întreg perimetru al criticii teoriei lui Foucault, dacă într-adevăr, adică *în realitate*, lucrurile stau așa cum afirmă el. Să fie adevărat că oamenii sunt astăzi mai disciplinați? Să fie adevărat că nebunii se calmează „de la sine“ odată ce intră în Sistem (adică sub supravegherea de tip panopticon), să fie adevărat că școlarii sunt mai silitori? Realitatea este mai degrabă pe dos. Acest lucru nu poate avea decât o explicație: modelul lui Foucault este impecabil logic, dar, din păcate, este eronat. Societatea supravegherii există (o vedem și o percepem, întocmai cum percep condamnații lui Bentham supravegherea din turn), dar nu este suficientă pentru a ne disciplina în sensul aderării la un model superior. În schimb, disciplinarea actuală (și aici Foucault are dreptate) devine un dresaj sau condiționare cotidiană. E bine să adăugăm și altceva: o societate care se rupe de tradițiile autorității adevărate nu poate face nimic pentru a recupera echilibrul și disciplina tradițională, indiferent câte sisteme de supraveghere ar pune în loc. Societatea actuală, ca loc al condiționării și dresajului, nu mai este, fundamental, capabilă să pedepsească. Motivul este tot lipsa autorității de tip tradițional. O societate în care încrederea în autoritate (în sensul cel mai larg) s-a prăbușit este o societate în care pedeapsa, chiar reală, devine absurdă și inutilă. Ea tinde să fie înlocuită, într-adevăr, de același proces al dresajului de care aminteam. Mai mult decât atât, spaima de Sistemul supraveghetor este nu numai exagerată și fără sens, dar ea împiedică, în cele din urmă, căutarea căilor firești de revenire la disciplina tradițională. Una dintre aceste căi este chiar refacerea încrederii în autoritatea politică, pe care, în fond, Foucault o „exorcizează“ din societate, adică o excomunică definitiv tocmai în momentul în care ea este mai slabă...

¹⁵ *Ibidem*, p. 257.

BIBLIOGRAFIE

- de Vouglans, P.F. Muyart, *Les lois criminelles de France*, 1780.
- Enciclopedia operelor fundamentale ale filosofiei politice*, București, Editura ISPRI „Ion I. C. Brătianu“, 2015.
- Foucault, Michel, *A supraveghea și a pedepsi*, Pitești, Editura Paralela 45, 2005.
- Heidegger, Martin, *Întrebare privitoare la tehnică*, în vol. *Originea operei de artă*, București, Editura Humanitas, 1995.
- Scheler, Max, *Omul resentimentului*, București, Editura Humanitas, 2007.
- Schrenk, Jakob, *Arta exploatării de sine sau minunata lume nouă a muncii*, București, Editura Humanitas, 2010.
- Scruton, Roger, *Cultura modernă pe înțelesul oamenilor inteligenți*, București, Editura Humanitas, 2011.